

ОЛИВЕРА С. МАРКОВИЋ САВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ ИНКЛИНАЦИЈЕ ЖЕНА СА СЕЛА

САЖЕТАК. У раду се наводи део резултата ширег истраживања друштвеног положаја жена са села северног Косова и Методије, обављеног 2013. године. У тексту се анализирају подаци о предузетничким инклинацијама и економском потенцијалу жена са села. У основи истраживања је идеја да су предузетничке инклинације битне у процесу економског развоја али још су битније са аспекта процеса еманципације жена и укупног друштвеног развоја. Добијени налази сугеришу да је приватно предузетништво код испитиване популације неразвијено, за шта постоје два доминантна разлога. Први, политички-безбедоносно неповољна ситуација која није погодна за сигурност улагања, те специфичност у виду компликованих административних услова пословања у којима се захтева поштовање паралелних и међусобно неконпатибилних стандарда (Републике Србије и УНМИК администрације). Други битан разлог за одсуство предузетничке иницијативе јесте недостатак власништва над имовином и средствима за производњу, с тим у вези банке не дају кредите без гаранције у виду власништва над хипотеком, а недоступни су и други облици финансијског подстицаја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пол, род, родни односи, предузетништво.

¹ markovic.olivera@gmail.com

Рад је примљен 15. јуна 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. септембра 2014.

РОДНИ ОДНОСИ

Образац односа између мушкараца и жена у значајној мери обликује групне карактеристике али и њихове индивидуалне животе. У литератури често називан „родним режимом” (Благојевић, 1995; Благојевић, 2012), овај образац односа је у значајној мери последица структурисаних и трајних односа међу половима у друштвеном контексту, а тек у знатно мањој мери он почива на одлукама појединаца који ступају у родне односе. Новија истраживања (Родни барометар, 2012) истичу потребу да се друштвени развој сагледа у светлу родног аспекта, пре свега у смислу тога да родни поредак производи и конструише друштво, те одређује његов развој, у смислу да је успостављање родне једнакости и узрок и последица процеса модернизације. И обрнуто, у случају Србије, ретрадиционализација упоредо са репатријархализацијом доприноси успоравању развоја и модернизације и дугорочно блокирају развојне могућности региона. Исказаним се не тврди да родни односи и родни режими постану једини развојни чиниоци већ се жели истаћи њихов значај. Родни односи се стварају и утврђују на нивоу свакодневног живота, тако што праксе и дискурси свакодневице изнова производе родне режиме карактеристичне за одређени друштвени контекст. У пракси је једноставније утицати на промену положаја жена у јавној него у приватној сфери. Неповољна друштвена и економска ситуација одликује се значајним повлачењем жена из сфере јавности, пре свега са формалног тржишта рада, у сферу приватности у којој њихови ресурси бивају стављени у функцију обезбеђивања опстанка породице и домаћинства. Марина Благојевић ову појаву описује као „само-жртвујући микро-матријархат”, а она подразумева велику концентрацију моћи на нивоу породице, која се успоставља високим степеном „само-жртвовања”, чиме жене саме себе доживљавају као „хероине” унутар идеолошког поретка који кодификује „жртву” као смисао живота (Благојевић, 2012).

Суштина друштвеног развоја и његов смисао требало би да буде повећање општег нивоа квалитета живота, при чему се ово не би смело свести на побољшање материјалних услова живота. Повећање нивоа квалитета живота требало би бити уграђено у темеље развојних политика као и оних политика које воде равноправности. У основи захтева за већим укључивањем жена у јавну сферу треба да стоји потреба за већом еманципацијом жена и повећање равноправности, а не само економски разлози за

већим укључивањем жена у производне процесе као додатни ресурс за економски развој једног друштва.

У периоду након Другог светског рата, у социјалистичком систему, жене су бележиле високо учешће у радној снази² што је представљало развојне и модернизацијске предности, пре свега у погледу образовања и запошљавања жена, међутим, у сфери свакодневице задржала се коегзистенција са патријархалним наслеђем. Због тога је побољшање права жена у виду њиховог све већег укључивања у јавну сферу могуће тумачити доминантним економским разлозима који категорију друштвеног развоја виде, пре свега, у економским чиниоцима а не као еманципаторски процес укупног повећања квалитета живота. У прилог наведеној тези иду сазнања да у процесима глобализације долази до све већег запошљавања жена, тј. до процеса који су у социолошкој литератури познати као „феминизација радне снаге” (Милошевић, Шљукић, Вучевић, 2011, стр. 111). Овај процес се састоји у повећању учешћа жена у плаћеној радној снази, док истовремено бележимо погоршавање социо-економског положаја запослених жена (у односу на мушкарце). Ово се дешава стога што се жене често запошљавају на пословима са непуним радним временом (part time jobs), што послодавцима омогућава да задрже ниску цену рада (Милошевић, 2013).

Незадовољавајући положај у јавној и приватној сфери, у виду немогућности задовољавања потреба довели су до исцрпљивања женских ресурса на микро нивоу. Интензивно трошење женских ресурса у домену јавне и приватне сфере констатовано је у свим репрезентативним научним истраживањима (види: Милић, и др. 2004; Милић, и др. 2010; Бобић, Секулић 2010). Истискивање жена из јавне сфере, у процесу трансформације привреде у региону, узрокује њихову економску независност и смањење капацитета за „преговарање” на нивоу породице, потискујући жене у приватну сферу. Но, нису само жене платиле високу цену транзиције, већ и мушкарци. За многе је мушкарце губитак посла, тј. професије и каријере, значио и лични крах и „кризу маскулинитета”. Повлачење у свакодневну сферу није за већину мушкараца значило и прихватање, тј. прилагођавање новонасталој ситуацији, већ су они неучествовање у дневним обавезама породице и домаћинства видели као преостало уточиште мушког идентитета, што за собом повлачи кризу брака и конфликтност у интим-

² Њихова стопа активности кретала се око 70%, док се последњих година креће око 58% (Бабовић, Вуковић, 2008).

ним односима (Бобић, Благојевић, 2012). Зачарани круг економских и приватних криза за последицу успоставља ниску стопу фертилитета и стабилно ниске преференце, када је реч о броју деце.

Истраживања која се баве положајем руралне популације, те посебно положајем жена са села,³ истичу да се сеоска подручја суочавају са низом озбиљних проблема – снажном депопулацијом, економском неразвијеношћу, порастом сиромаштва и генерално неповољним условима живота. Притом, питање руралног развоја и благостања рураног становништва је једно од главних питања целокупног одрживог развоја региона југоисточне Европе, будући да у овом делу света рурално становништво чини готово половину становништва уопште (у Србији 42% становништва). Србија је у реду са најаграрнијим земљама у Европи због велике зависности руралног становништва од запослености у пољопривреди, чак 45% радно активног руралног становништва ради у пољопривреди (Богданов, 2007, стр. 32). Према Анкети о животном стандарду (РЗС, 2008) сиромаштво је значајније распрострањено на селу него у граду, са тенденцијом да се разлике продубљују (резултати између две анкете о животном стандарду 2002–2007). У 2007. години, скоро две трећине сиромашних живе ло је у руралним срединама.

У таквим друштвеним условима, који не показују тенденцију позитивних промена, веома значајан проблем руралних насеља представља интензивна емиграција женског сеоског становништва. А без живих људи нема друштвеног напретка. О међузависности демографског и друштвеног развитка писала је Ружа Петровић (1990, 1989, 1978.), а ову везу је још 1905. г. наглашавао др Јован Ј. Јовановић пишући о веома лошем положају жене и деце у Србији почетком XX века: „Ми морамо људски материјал да капиталишемо ако хоћемо даље да опстанемо” (у Стојановић, 2006, стр. 160).

ИНДИКАТОРИ ДОСТИГНУТЕ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Жене и мушкарци су интегрални део сваке дугорочне развојне стратегије и одрживог развоја. Званични глобални и национални развојни циљеви сагледавају се преко бројних декларација, прописа, стандарда – које је нужно реализовати уз успостављање

³ Као што су: Цвејић и др., 2010; Бабовић и Вуковић, 2008; Богданов, Томановић, Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2011.

механизама преко којих ће бити спроведени и контролисани. У раду ће бити речи о Миленијумским циљевима развоја (МЦР) и Конвенцији о уклањању свих облика дискриминације жена (CEDAW). На самом почетку потребно је нагласити да се прокламовани циљеви могу разликовати од реалности и то у великој мери лежи у различитом схватању развоја. Наиме, родни инклузивни и одрживи развој, усмерен ка женама и мушкарцима, разликује се од инструментализације женских људских права у корист развојних потенцијала које погодују неолибералном капиталистичком развоју (Благојевић, Хјустон, 2012). Овај други модел развоја доводи до очигледног раскорака између глобалних и националних циљева, оваплоћених у Миленијумским циљевима и реалности која прати прокламоване процесе.

На Миленијумском самиту одржаном у септембру 2000. године, који је окупио највећи број светских лидера, усвојена је Миленијумска декларација којом се државе обавезују на сарадњу у циљу смањења светског сиромаштва и решавања низа проблема, под заједничким називом „Миленијумски циљеви развоја” у временском року до 2015. године. Трећи Миленијумски циљ развоја односи се на постизање родне равноправности и оснаживање жена. Пети циљ је такође посвећен рањивој групи и фокусира се на унапређење здравља мајки. Ова питања су кључна за постизање Миленијумских циљева и уопште људских права која гарантују свим људима да постигну свој пуни потенцијал, живе достојанствено и доприносе друштву на најбољи могући начин.

У Југоисточној Европи бројни су изазови друштвеног развоја, укључујући ту и област родне равноправности. Поред већ поменутих негативних резултата процеса транзиције, регион се суочава са политичком нестабилношћу и истовремено је рањив у погледу поштовања основних људских права. Међутим, у културолошком смислу леже можда и највеће препреке, а односе се на патријархално схватање родних односа, о чему је већ било речи.

На међународном плану најзначајнији документ којим се штите и унапређују права жена јесте Конвенција о уклањању свих облика дискриминације жена (CEDAW). Усвојена је 1979. године од стране генералне скупштине савета УН, а често се описује као међународна повеља о правима жена. Конвенција дефинише облике дискриминације над женама и поставља оквире за националне акције усмерене на отклањању наведених облика дискриминације. СФРЈ је 1982. године ратификовала и прихватила све обавезе које Конвенција предвиђа: 1) успостављање меха-

низама за обезбеђивање родне равноправности; 2) устав који гарантује родну равноправност; 3) закон о родној равноправности и 4) коришћење недискриминаторног језика са становишта родне равноправности у законодавству.

Почетни извештај о стању права жена у Србији презентован је на 38. сесији Комитета, 2007. године. Национални извештај се Комитету CEDAW-а подноси сваких пет година. На основу националног извештаја Комитет CEDAW-а извео је закључке и донео препоруке за унапређење положаја жена и родне равноправности у Србији. За истраживање друштвеног положаја жена са северног Косова и Метохије важне су следеће препоруке CEDAW-а за Србију: а) у тачки 27 Комитет изражава забринутост што жене у потпуности и ефикасно не учествују у реконструкцији и стабилизацији земље после сукоба или у процесима преговарања о будућем статусу Косова и Метохије; б) у тачки 32 Комитет експлицитно од државних органа Србије захтева да осигурају остваривање социјалних права жена са статусом помажућих чланова домаћинства и да оснаже приходовне активности жена у руралним областима, ц) у тачки 31 Комитет, поред осталог изражава забринутост због дискриминације жена са статусом помажућих чланова домаћинства.

Постигнуто стање родне равноправности показује да није довољна само формално правна једнакост у виду доношења закона, већ је нужно обезбедити њихову примену и поштовање. „Напредак жена у свету 2008/2009: Ко подноси рачуне женама? Род и одговорност” је извештај који показује да остваривање женских права и постизање Миленијумских циљева развоја зависи од јачања механизма одговорности за преузете обавезе према женама и у области родне равноправности. Примери из Извештаја показују да успостављање равноправности полова зависи у великој мери од активног учешћа жена у доношењу одлука на свим нивоима, али и од адекватног реаговања у ситуацијама када им се крше права или игноришу потребе.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УЗОРКА

Најпре, одлука да се истраживање⁴ изведе на територији северног дела Косова и Метохије проистекла је из два разлога: први је недостатност основних статистичких података о становништву

⁴ Теренско истраживање су извели чланови удружења грађана „Сабор” из Косовске Митровице.

у наведеном региону, поготово о популацији жена са села; други разлог је што наведена популација живи у условима угрожене политичко-безбедоносне ситуације, што је сврстава у двоструко угрожену у односу на друге жене са села у централној Србији.

Географске одлике региона у којем је проведено истраживање јесу претежно планинска насеља, са доминантним руралним становништвом. Због тога су ове области биле погодне за проучавање предмета истраживања који је нас овде занимао. Територија општине Лепосавић се протеже на око 750 км² и укључује град Лепосавић и 72 села⁵. Територија општине Зубин Поток се протеже на око 333 км² и укључује град Зубин Поток и 63 села⁶. Звечан је територијално најмања од ових општина и протеже се на 122 км² и укључује град Звечан и 35 села⁷.

Укупна популација у општини Лепосавић процењена је на 18.900 становника. Етничка структура је следећа: 18.000 грађана је српске, 300 албанске, 300 бошњачке, 80 ромске националности и 70 грађана се декларишу као Ашкалије⁸. Укупна популација у општини Зубин Поток је 14.900 становника. Од чега је: 13.900 грађана српске националности и 1000 грађана албанске националности (насељених у једном селу)⁹. Општина Звечан има око 17.000 становника: 16.000 грађана је српске националности и по 300 грађана је албанске и бошњачке националности¹⁰.

Истраживање није обављено у општини Косовска Митровица, иако је то највећа општина на северу Покрајине, због њене специфичности. Наиме, у општини Косовска Митровица¹¹ само је једно село насељено доминантно српским становништвом. Истраживачи из наведеног истраживања нису били у могућности да у узорак укључе и припаднице албанске националности.

У истраживању је учествовало 220 жена, подељених у четири старосне групе, што је у укупном узорку (квотног типа) чинило: 19.5% старости од 18 до 30 година, 32.7% старости од 31 до 45 година, 25.5% старости од 46 до 60 година и 22.3% старости преко 60 година.

⁵ Подаци наведени према: Municipal Profile of Leposavic, OSCE, 2006.

⁶ Подаци наведени према: Municipal Profile of Zubin Potok, OSCE, 2006.

⁷ Подаци наведени према: Municipal Profile of Zvecan, OSCE, 2006.

⁸ Подаци наведени према: Municipal Profile of Leposavic, OSCE 2006.

⁹ Подаци наведени према: Municipal Profile of Zubin Potok, OSCE 2006.

¹⁰ Подаци наведени према: Municipal Profile of Zvecan, OSCE, 2006.

¹¹ Овде се Косовска Митровица посматра као јединствени ентитет иако је *de facto* подељен град.

Према степену стручне спреме испитанице су подељене на следећи начин: 11,8% их је без основне школе или само са завршеним основном школом, највише их је са завршеним средњим степеном стручне спреме, 53,6%, са завршеним факултетом има 14,5% испитаница, са високом школом 7,3% и са мастером 0,9%. Наведена образовна структура је значајно боља него на узорку из истраживања о социјалној искључености у руралној Србији (21,1% без основне школе, 28,4% основна школа и 1 до 2 године средње школе, 25,2% средња радничка, 18,9% средња стручна и гимназија, 6,4% виша и факултет). Стога, на самом почетку, треба истаћи да ће оваква повољнија образовна структура утицати на резултате истраживања, поготово у области запослења.

ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ ИНКЛИНАЦИЈЕ И ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ

Доминантна карактеристика јавне сфере живота, пре свега формалног тржишта рада, жена са села КиМ јесте висок ниво запослености у непољопривредном сектору¹², што за собом повлачи висок ниво здравственог и пензионог осигурања код испитаница из истраживања. Непољопривредна запосленост одвија се у највећој мери у државним/друштвеним фирмама, док је запосленост у приватном сектору изразито ниска, а приватно предузетништво код испитаница готово занемарљиво. Разлоге овоме можемо тражити у високој заступљености државних институција Републике Србије на тој територије које су у већини дислоциране из других делова Покрајине због немогућности функционисања. Поред наведеног, приватно предузетништво суочава се са изразито неповољним условима, међу којима су веома компликовани административни услови пословања у којима се захтева поштовање паралелних и међусобно некомпатибилних стандарда (Републике Србије и УНМИК администрације). Генерално, висока заступљеност институција Републике Србије представља позитивне социјалне услове за живот становништва на овом простору, будући да је приватно предузетништво тешко развијати у условима који не гарантују политичку стабилност и слободу кретања људи и роба. Међутим, овако висока зависност од државног сектора у политичким условима у којима ове институције имају привремени карактер, уједно је фактор ризика

¹² Шире о овоме у: Марковић Савић, О. Радни статус жена са села северног Косова и Метохије, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 43 (2), с. 339–352.

за становнике ове територије. Уколико политички и економски услови буду налагали реорганизацију, реструктурирацију, приватизацију и смањивање броја запослених, потребно је пажљиво израдити и примењивати мере превенције за запослене жене које су у опасности да као технолошки вишак остану без посла, будући да таква ситуација код жена са села може довести до затварања у сферу свакодневног живота и прелазак у статус помажућих чланова пољопривредног домаћинства. Популација која припада категорији помажућих чланова пољопривредног становништва у Србији бележи изузетно лоше социјалне услове живота (Бабовић, Вуковић, 2008). Зато је важно да се жене којима прети опасност да постану технолошки вишак правовремено и превентивно креирају одговарајуће мере како би се боље снашле на тржишту рада и остале запослене. Код креирања оваквих мера ваља имати у виду налазе из истраживања који говоре у прилог неусклађености вештина и знања које поседују испитанице из истраживања са потребама тржишта рада.

Недовољна развијеност приватног предузетништва истиче се и у документима локалних самоуправа¹³ на северу КиМ. Општине су израдиле стратешка документа која се односе на унапређење економског развоја. Документима која се односе на економски развој општина истиче се да у оквиру органа општинске управе не постоји стални сервис који се бави питањима развоја приватног сектора, као и потреба за развојем људских ресурса и развој малих и средњих предузећа. Гране у којима је идентификован потенцијал јесу пољопривреда и рурални развој. Групе становништва које су наглашене као угрожене и међу којима је најслабије развијено приватно предузетништво јесу: жене, мањинске групе и млади. Да је ситуација на територији Покрајине незавидна за приватно предузетништво, нарочито код жена, показују и подаци Привредне коморе Косова и Метохије (Захаријевски, Петровић, 2010) према којима укупан број предузећа у власништву жена износи 14,1%, а од укупног броја регистрованих радњи само 8,94% је у власништву жена.

На уопштено лошу ситуацију потребно је додати родне односе које одликује традиционално – патријархални модел, о чему је већ било речи. Ово ствара неповољне услове и контекст за предузетништво жена. Жене са села су вишеструко оптерећене број-

¹³ Стратегија економског развоја општине Звечан, 2014–2016; општина Зубин Поток: Стратегија развоја 2013–2017. и општина Зубин Поток: Стратегија развоја приватног сектора 2013–2017.

ним и тешким пословима из домена економије бриге и тржишне економије. Оваква ситуација не оставља женама времена и могућности за индивидуални развој и задовољавање потреба. Проблем постаје очигледан када погледамо вештине које поседују жене из истраживања, али и понуду могућности где би оне могле развијати постојеће и нове вештине које су тражене на тржишту рада. Све наведено не представља подстицајну климу за деловање на пољу предузетништва, што су показали и налази истраживања.

У вези са наведеним, намера истраживача била је и да испита предузетничке инклинације жена из руралних крајева северног дела КиМ, односно њихову спремност да започну неки самостални посао. Предузетништво смо најшире дефинисали као препознавање и искоришћавање пословне могућности, отвореност ка променама, иновативност и спремност за преузимање ризика. Свега 39,1% испитаница из наведеног истраживања је изјавило да има пословну идеју коју жели да реализује. Према степену стручне спреме оне се налазе највише у групи са средњом стручном спремом и крећу се према онима са вишим образовањем, док их је најмање у групи са ниским образовањем. Кад је у питању радни статус интересантно је да се оне готово подједнако налазе у групи запослених (50%) и незапослених (52,8%) испитаница. Испитанице су подршку при започињању властитог бизниса, у виду бесповратних средстава, оцениле као најзначајнију у 73,6% случајева, па тек онда донацију у виду опреме за рад (24,3%). Поред наведеног, оне показују склоност ка удруживању са другим женама у пословне сврхе у 53,6%, иако је култура удруживања ниска, с обзиром на налаз да су у само 5% случајева активне у неком удружењу грађана и у политичкој партији (по 5%). У свега 4,1% случајева су конкурисале за кредит, при чему је одговор банке био у 50% случајева позитиван. Нити једна испитаница није никада писала бизнис план.

Приватно предузетништво код жена из истраживања веома је слабо заступљено, чак и на нивоу перцепције. У делу о запошљавању видели смо да се ниједна испитаница није декларисала као предузетница. Свега две испитанице, или 0,9% је користило неки програм подршке за започињање властитог посла. Док је сопствени посао било у прилици да води 11 испитаница, тј. 5%. Од чега се највећи део, 2,3%, односи на сектор трговине, а остали послови припадају домену услужних делатности. Због свега наведеног веома су нам важни разлози који су их спречили да се баве власти-

тим послом¹⁴, у највећем броју случајева одговори су гласили: недостатак финансијских средстава за отпочињање властитог посла (45,7%) и недостатак пословне идеје (40,5%). Овако велики проценат недостатка пословних идеја указује на чињеницу да ове жене и не размишљају о предузетништву. Разлоге смо потражили у томе што се предузетништво, предузетнички начин економског понашања и предузетничко деловање ретко везују за сектор пољопривреде (углавном индустрије и услуга), а још ређе се везују за сељаштво. Међутим, људи са села који живе од пољопривреде и те како су морали да размишљају о факторима производње као прави предузетници, они су морали да уводе иновације на свим пољима, али их је ограничавао карактер његове пољопривреде (породична потрошња као циљ производње). „Уклапајући се у друштвену поделу рада глобалног друштва, српски сељак је, баш као и сваки модерни пољопривредник, морао да активира и развија предузетничке елементе свога деловања, како би опстао у новим условима” (Шљукић, Шљукић, 2012, стр. 204).

Други, односно најзначајнији разлог које жене из истраживања наводе као узрок због кога нису окушале могућност за покретање властитог посла јесте недостатак финансијских средстава. У наставку анализе продубићемо узроке недостатка финансијских средстава за започињање властитог посла преко групе одговора која указује да жене из истраживања у највећој мери немају власништво над покретном и непокретном имовином. Боља имовинска основа даје повољнију економску основу за оснивање бизниса али и ствара повољнију основу за равноправнији однос у домаћинству. Управо власништво, а не запосленост, па ни приходи, представља најважнију меру економских неједнакости између мушкараца и жена, и, пре свега, у случајевима високе незапослености и ниских примања. Разлике у власништву између мушкараца и жена проистичу и из разлика у наслеђивању као и из разлика у регистровању власништва. Жене из истраживања у 84,1% случајева нису власнице имовине или средстава за производњу. Само 6,4% испитаница у свом власништву поседује земљу и кућу. Жене с власништвом су се декларисале као удовице, које најчешће живе саме у домаћинству, што значи да су ову имовину стекле након смрти брачног друга. Свега 4,1% испитаница поседује ауто, а стамбени простор у свом власништву поседује свега 2,7% испитаница. Иако су у истраживању учествовале жене са се-

¹⁴ Укупни проценат случајева прелази 100%, због тога што су испитанице могле пријавити и више различитих едукација.

ла где највећи број домаћинстава у свом власништву поседује земљиште, оне су власнице истог у тек 1,4% случајева. Стамбени простор и ауто поседује 0,9% испитаница и бројем: само једна поседује земљу, стамбени простор и ауто. Неповољни услови за приватно предузетништво представља и лош приступ регионалном тржишту роба широке потрошње који су оне оцениле у 75% случајева, док су као веома лош приступ локалним пијацама окарактерисале у 37,7% случајева. Наведени налаз је резултат несигурности и ограничене слободе кретања на целокупној територији КиМ. Такође, као веома лош оцениле су приступ финансијским институцијама (банкама и микрокредиторским организацијама), што је пресудно код започињања властитог посла. Супротно наведеном, испитанице су добрим окарактерисале приступ здравственим институцијама (53,2%) и образовним (47,7%), те приступ вртићима (51,8%).

Као следећи разлог одустајања од ове могућности за самосталношћу јесте компликована административна процедура за започињање властитог посла (23,8%) чему треба додати специфичност региона, о чему је већ било речи. Следе неповољни услови кредитирања 21,9%, те психолошки фактори у виду недостатка самопоуздања, као што је недостатак искуства/знања/вештина 13,8% и страх да ће изгубити уложено (као страх од неуспеха са 6,7%). Није занимарљив ни родни проблем због којег жене нису у могућности да се ангажују у предузетништву јер имају превише обавеза у породици (10,5%). На први поглед изненађује овако мали постотак одговора који одражавају родни проблем у женском предузетништву али то се може тумачити чињеницом да неке друге околности сматрају више отежавајућим него што то представља превелика оптерећеност обавезама око породице и домаћинства. Из истог разлога се и релана нестабилна политичко-економска ситуација налази на последњем месту разлога одустајања (тек са 5,7%).

Уколико упоредимо налазе из истраживања са резултатима студије о женском предузетништву у централној Србији (Бабовић, 2012) онда видимо да се испитанице из оба истраживања слажу око највећих проблема са којима се суочавају жене у предузетништву. Највеће препреке, према наводима испитаница, представљају обезбеђивање почетних финансијских средстава, потом компликоване процедуре регистрације предузећа, иза кога следе тешкоће у проналажењу клијената и познавање прописа о финансијским обавезама.

Према мишљењу испитаница делатности које би побољшале економски положај жена са села јесу пружање социјалних услуга старим и немоћним лицима, са 55,5% позитивних ставова у погледу ове делатности. Следе делатности: производња здраве хране (47,3%), пластеничка производња раних повртарских и воћних култура са 20,5% позитивних ставова, сакупљање лековитог биља 18,6%, делатност домаће радиности 15,9%, узгој цвећа 14,1%, сеоски туризам 13,6%, и на последњем месту су услужне делатности са 12,3%.

Економски потенцијал жена са села северног КиМ можемо посматрати и преко културног капитала који обухвата знања и вештине. Социолошка истраживања су показала да већи ниво умећа и вештина олакшава примену разних „иновативних” организационих облика (Милошевић, 1990). Вештине које радна снага често не поседује све су више потребне у новој економији. Већи културни капитал, било да је реч о високом формалном образовању или алтернативним формама образовања утиче на ставове и вредности који се налазе у основи веће или мање спремности на предузетничко понашање али и повећава шансе да се жене отисну у предузетништво опремљене dobrим пословним идејама и на основу препознатих добрих пословних шанси. Испитанице из истраживања су у тек 6,4% случајева похађале додатне облике образовања у виду програма за стицање нових знања и вештина. Посматрано према општинама, најмањи је проценат испитаница (2,3%) из општине Зубин Поток похађало овакве програме, док их је у општини Звечан било у 13,4% случајева. При декларативној спремности за едукацију, код испитаница из узорка, доминира интересовање за традиционалне области као што је спремност за едукацију у унапређењу пољопривредне производње (50%) и едукацију за ручну радиност (54,5%). Овде је уочљиво да се чврсто држе „познатог терена” будући да одабиру едукацију из истих области за које је установљено да већ поседују одређене вештине, али и области које се у традиционалном смислу „тичу” жена. За едукацију о унапређењу пољопривредне производње и едукацију за ручну радиност заинтересовано је највише испитаница старости преко 60 година, 87,8%.

Значајан број жена са села бави се пољопривредом поред основног запослења (62,7%) и то као допунском делатношћу у оквиру властитог домаћинства, и за то не добијају новчану надокнаду (95,8%). Пољопривредом у оквиру домаћинства се баве испитанице из све три општине у поприлично једнакој мери распоређе-

но према општинама у којима станују: Звечан 56,7%, Зубин Поток 63,6% и Лепосавић 66,1%. Пољопривредом се најмање баве најмлађе испитанице, до 30 година (25,6%), а највише најстарије испитанице, преко 60 година, 93,9%. Када се посматра на основу образовања, пољопривредом се баве најмање образоване испитанице и то се смањује са растом образовања. Ако се то пореди са горе добијеним подацима о заинтересованости за едукацију о унапређењу пољопривредних вештина видимо да се ти подаци поклапају, те уколико би овакве едукације биле организоване наведено би се требало узети у обзир.

Испитанице из истраживања исказују пријемчивост за едукацију у покретању малог бизниса (20,9%), за едукацију о вештинама пријављивања за запослење, односно писање биографије и мотивационог писма (22,3%), едукацију за рад на рачунару и учење страних језика (23,6%), те едукација о могућностима да жене утичу на локалну власт у сврху унапређења свог положаја (18,2%). Најмање интереса испитанице показују за едукацију о оснивању задруга, односно, свега 1,8% испитаница би волело да чују нешто о томе. Према старости, највише испитаница заинтересованих за едукацију о покретању малог бизниса је у старосној доби од 30 до 45 година. Заинтересованост за ову едукацију највећа је код високообразованих испитаница, а најмања код оних без основне школе и само са завршеном основном школом. Едукација за писање биографије и мотивационог писма предњачи међу најмлађим испитаницама, до 30 година старости, 79,1%. Исти је случај са спремношћу на едукацију о раду на рачунару и учењу страних језика. Такође, када је сагледана образовна структура уочено је да је интересовање за едукацију везану за рад на рачунару и учење страних језика веће што је образовна структура испитаница виша. Највећи број испитаница има рачунар у домаћинству, 72,7%, али га знатно мањи број њих употребљава у домаћинству, укључујући и коришћење интернета, свега 37,3%. Доминантне сврхе коришћења интернета јесу забавне и друштвене мреже 64,3%, док је остала употреба за потребе посла 35,7%. Када се упореди старосна структура испитаница и коришћење рачунара, односно употреба интернета, онда су добијени резултати у складу са очекивањима, односно најмлађа популација до 30 година старости, најчешће употребљава рачунар и интернет (74,4%), а са годинама испитаница опада заинтересованост за употребу интернета, тако да већ у структури преко 46 година старости испитаница, само је 8,9% оних које користе рачу-

нар, док се испитанице преко 60 година старости уопште не служе компјутером.

Основна ограничења за одсуство веће предузетничке иницијативе међу женама са села северног дела КиМ јесу: сами друштвени, безбедносни и административни услови Покрајине, затим недостатак власништва над имовином и средствима за производњу; с тим у вези банке не дају кредите без гаранција у виду власништва и хипотека, недоступни су други облици финансијских подстицаја у виду фондова за развој малих и средњих предузећа, наведеном треба придодати ограничену слободу кретања роба и људи, и на крају, непостојање вештина и знања прилагођених захтевима тржишта рада.

ЗАКЉУЧАК

Женама са села недостају пословне идеје и економски капитал, у који поред финансијских средстава улазе и културни капитал у виду знања и вештина. Већи културни капитал, било да је реч о високом формалном образовању или алтернативним формама образовања, утиче на ставове и вредности који се налазе у основи веће или мање спремности на предузетничко понашање али и повећава шансе да се жене отисну у предузетништво опремљене добрим пословним идејама и на основу препознатих добрих пословних шанси. Испитанице из истраживања су у тек незнатном броју случајева похађале програме за стицање нових знања и вештина. А највећу пријемчивост показују према едукацији у њима блиским вештинама, као што су едукације из пољопривредне производње и ручних радова, што нису вештине прилагођене потребама тржишта рада.

Као најважније разлоге који их спречавају да се баве властитим послом, испитанице из овог истраживања, наводе: недостатак пословних идеја и недостатак финансијских средстава. С тим у вези оне би за почетак властитог посла највише цениле подстицај у виду бесповратних средстава. У основи недостатка финансијских средстава, као и у основи неравноправности међу половима лежи – недостатак власништва над имовином и средствима за производњу. Поред недостатка финансијских средстава, знања и вештина, жене са села северног КиМ у њиховим предузетничким инклинацијама спутавају: ограниченост у слободи кретања роба и услуга, неприступачност финансијских институција намењених развоју малих и средњих предузећа, али и несигурност улагања у подручја са високим ризиком за инвестирање. У нестабилним политичким околностима лежи низ препрека,

једна од њих су и специфичне и међусобно некомпатибилне процедуре регистрације и пословања предузећа у оквирима закона Републике Србије и УНМИК администрације.

Друштвена ситуација угрожене политичке и економске безбедности води ефекту познатом као „круг пропадања” (енгл. circle of decline). Оваква ситуација већ је виђена не само у руралним областима Србије (Цвејић и др. 2010) већ и у развијеним земљама. Круг пропадања, у коме ниска густина насељености ствара недостатак критичне масе за услуге и производњу, доводи до тек спорадичних пословних подухвата, услед чега изостаје и генерисање радних места. Слабост тржишта рада представља механизам за повећање миграција у правцу урбаних центара, а тиме и додатну редукцију становништва којој треба додати и старење локалне популације. Појава пропадања позната је и у руралним срединама ЕУ али су познате и политике које су прекинуле круг пропадања. Оне се огледају у: унапређењу инфраструктуре, привлачењу инвестиција, које омогућавају да се ове области регенеришу, развију индустријске и услужне делатности али и да се унапреди пољопривредна производња развојем одговарајућих кластера у производњи (ОЕЦД, 2006). Овакве мере ваљало би интегрисати у инструменте националне стратегије за регионални развој, чиме би се деловало у правцу прекидања описаних ланчаних трендова који воде пропадању руралних заједница.

Поред структуралних промена потребно је радити на повећању социјалног капитала жена са села путем подизања културе удруживања и организовања. Изграђивањем социјалних вештина које јачају мотивацију запослених и преданост организацији, повећавају се способности да се ступа у контакт са муштеријама, колегама на раду, надређенима као и мотивација да се изврши задатак на високом нивоу (Милошевић, 2013, стр. 175). Поред инвестиција у социјалне вештине (social skills) веома је важно проширити образовну понуду за сеоску популацију алтернативним образовним програмима повезаним са потребама тржишта рада (курсеви језика, уметности, информатике и сл.). И на крају, потребно је помагати одржавање аутентичних културних активности које ће члановима заједнице донети забаву и задовољство учешћа у животу заједнице.

ЛИТЕРАТУРА Бабовић, М. (2012). *Полазна ситуација о предузетништву жена у Србији*. Београд: UN Women – Агенција Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена.

Бабовић М., Вуковић, О. (2008). *Жене на селу као њомажући чланови њолољ-ѡривредној домаћинсѡва: ѡоложај улоје и соѡијална ѡрава*. Београд: Програм Уједињених наѡија за развој (УНДП) Србија.

Благојевић – Хјустон, М. (2012). *Родни даромеѡар у Срдији: Развој и свакодневни живоѡи*. Београд: UN Women.

Благојевић, М. (1995) „Свакодневица из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност”. У: С. Болчић (прир. и ур.), *Друшѡвене ѡромене и свакодневни живоѡи: Срдија ѡочеѡком деведесетих*. Београд: ИСИ ФФ.

Бобић, М., Благојевић, М. (2012). О старим и новим популационим изазовима Србије. *Соѡиолошки ѡреѡед*, год. XLVI (2012), бр. 3–4.

Бобић, М., Секулић, Н. (2010). *Родна равноѡравност на локалном нивоу – извешѡјај о резулѡтаѡима испѡраживања о родној равноѡравности на локалном нивоу у Срдији*. Београд: Стална конференѡија градова и општина.

Богданов, Н. (2007). *Мала рурална домаћинсѡва у Срдији и рурална неѡолољ-ѡривредна економија*. Београд: Програм Уједињених наѡија за развој (УНДП) Србија, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде.

Богданов, Н., Томановић, С., Цвејић, С., Бабовић, М., Вуковић, О. (2011). *Присѡуј жене и деце услуѡама у руралним обласѡима Срдије и ѡредлој мера за унаѡређење сѡања*. Београд: УНИЦЕФ Србија.

Davis J. R., Bezmer D. (2004). *The Development of the Rural Non-Farm Economy in Developing Countries and Transition Economies: Key Emerging and Conceptual Issues*, Chatham: National Resources Institut, UK.

Захаријеvски, Д., Петровић, Ј. (2010). „Родна равноправност и одрживи развој”. У Шуваковић У. (прир. и уред.), *Косово и Метохија у цивилизацијским ѡоковима* (књига 4. стр. 357–378.). Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини.

Иванов, Ј. (2009). Профил родних односа на Косову и Метохији: између „пожељног” и стварног. *Годишњак за соѡиологију* (5), стр. 155–169. Ниш: Филозофски факултет, Свен.

Милић, А. и др. (2010). *Време ѡородица. Соѡиолошка Сѡудија о ѡородичној ѡтрансформацији у савременој Срдији*. Београд: ИСИ ФФ и Чигоја Штампa.

Милић, А. и др. (2004). *Друшѡвена ѡтрансформација и сѡраѡеије друшѡвених ѡруа: Свакодневица Срдије на ѡочеѡку ѡређеи миленијума*. Београд: ИСИ ФФ и Чигоја Штампa.

Municipal Profile of Leposavic, OSCE Mission in Kosovo, June 2006.

Municipal Profile of Mitrovica/Mitrovica, OSCE Mission in Kosovo, June 2006.

Municipal Profile of Zubin Potok, OSCE Mission in Kosovo, June 2006.

Municipal Profile of Zvečan, OSCE Mission in Kosovo, June 2006.

Милошевић Б., Шљукић М., Вучевић Т. (2011). *Жене у зајрљају дискриминације*, Нови Сад: OLD Commerce.

Милошевић Б. (2013). *Орјанизација рада у глобалној транзицији: прилози Социологији орјанизације*. Београд: Филип Вишњић, Просвета.

Општина Звечан (2013). *Стратегија економског развоја општине Звечан, 2014–2016. године*.

Општина Зубин Поток (2012). *Стратегија развоја приватног сектора 2013–2017. године*.

Општина Зубин Поток (2012). *Стратегија развоја 2013–2017. године*.

Шљукић С., Шљукић М. (2012). *Земља и људи. Сељаштво и друштво сиротиња*. Нови Сад: Mediterran Publishing.

Петровић, Р. (1978). *Друштво и сјановништво, макросоциолошки и демографски аспекти развоја СР Србије*. Београд: Економски институт.

Петровић, Р. (1981) „Одликe брака у Југославији”, у Милић, А. и др., *Домаћинство, породица и брак у Југославији*. Београд: ИСИ ФФ.

Петровић, Р. и др. (1990). *Самоудисво у Југославији*, Београд: ИСИ ФФ.

Петровић, Р., Благојевић М. (1989). *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Мешохије*. Београд: САНУ.

Републички завод за статистику (2008). *Извештај из анкете о животној стандарду за 2007*. Београд.

Републички завод за статистику (2005). *Анкета о појрошњи домаћинства – нацрт методолошкој материјала*. Београд.

Републички завод за статистику (2007). *Студија о животној стандарду 2002–2007*, Београд.

Стојановић, Д. (2006). „У сенци 'великог наратива': Стање здравља жена и деце у Србији почетком ХХ века” У: *Србија у модернизацијским процеси-ма 19. и 20. века: Жене и деца*. (стр. 160–176). Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

Студија о хуманом развоју – Србија 2010. *Извори и исходи социјалној искључивања* (2010). Београд: Програм Уједињених нација за развој (УНДП) Србија.

Women active in rural development: Assuring the future of rural Europe, European Commission Directorate – General for Agriculture, 2000.

Цвеић, С., Бабовић, М., Петровић, М., Богданов, Н., Вуковић, О. (2010). *Социјална искљученост у руралној Србији*, Београд: Програм Уједињених нација за развој (УНДП) Србија.

OLIVERA S. MARKOVIĆ-SAVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

ENTREPRENEURIAL INCLINATIONS OF WOMEN FROM RURAL AREAS

Entrepreneurial inclinations of women from rural areas are shaped by the lack of business ideas and economic capital, which, in addition to financial resources, includes cultural capital in the form of knowledge and skills. The paper presents a part of a broader study on the social position of women from the rural areas of northern Kosovo and Metohija, conducted in 2013. The research was predominantly focused on entrepreneurial inclinations of rural women, and the findings suggest that private enterprise in the studied population is undeveloped as a result of two dominant reasons. The first reason is the situation which is unfavorable in terms of politics and security, and therefore, not conducive to investment security, together with the specificity in the form of complex administrative business conditions requiring compliance to parallel and mutually incompatible standards (of the Republic of Serbia and of the UNMIK administration). The second important reason for the lack of entrepreneurial initiatives is the lack of ownership of property and the means of production, since banks do not give loans without guarantees in the form of ownership of the mortgage, while other forms of financial incentives are unavailable.

The respondents attended programs for acquiring new knowledge and skills only in a small number of cases, while showing the greatest susceptibility to education in traditional skills, such as training in agriculture and handicrafts, which are not the skills in line with the needs of the labor market. As the most important reasons that prevent them from having their own business, the respondents mentioned: the lack of ideas and the lack of financial resources. In this regard, they would find incentives in the form of grants most helpful to start their own business. The absence of funds and gender inequality form the basis for the lack of ownership of property and means of production. In addition to the shortage of financial resources, knowledge and skills, entrepreneurial inclinations of rural women from northern Kosovo and Metohija are inhibited by: the limited freedom of movement of goods and services, the lack of access to financial institutions aimed at developing small and medium-sized enterprises, and the uncertainty of investing in areas with a high investment risk.

The unstable political circumstances create a series of obstacles, specific and incompatible procedures for the registration and operation of enterprises within the laws of the Republic of Serbia and the UNMIK administration being one of them.

In addition to structural changes, it is necessary to work on increasing the social capital of rural women by nurturing the culture of association and organization. In addition to investments in social skills, it is very important to expand education programs for rural population with alternative educational programs related to labor market needs (courses in foreign languages, art, computer science, etc.). Finally, it is necessary to help maintaining authentic cultural activities that would bring entertainment and incite a desire to participate in community life.

KEY WORDS: sex, gender, gender relations, entrepreneurship.